

Litteratursociologi, topologi og digitale metoder

Toposbegrebet er nyttigt, hvis man vil undersøge, hvordan en specifik forestilling eller handling optræder i litteraturen og udvikler sig på tværs af litteraturhistorien. Samtidig har begrebet en litteratursociologisk dimension, fordi litteraturens interaktion med dens kontekst på særlig prægnant vis kommer til udtryk i toposset. I denne artikel undersøger jeg, hvordan digitale metoder kan bidrage til toposanalysen for at strække dens spændvidde og dermed både styrke den og nuancere den. Konkret forsøger jeg i artiklen at kortlægge apatirelaterede topoi i skandinavisk dekadencelitteratur.¹ Efter en kort introduktion til apatibegrebet diskuterer jeg forholdet mellem litteratursociologi, topologi og digitale metoder, hvorefter jeg demonstrerer, hvordan kortlægningen kan gennemføres i fire trin. I konklusionen evaluerer jeg kortlægningen og diskuterer processens applicerbarhed. Artiklen fokuserer således især på metodiske implikationer af litteratursociologien.

Apatibegrebet

Apati er et komplekst begreb med en separat historie inden for forskelligartede fagområder som filosofi, statskundskab og psykiatri. Et gennemgående element i de forskellige anvendelser af begrebet er en forestilling om handlings- og følelsesmæssigt disengagement. Når disengagementet er et bevidst valg, kan det paradoksalt optræde som et “engageret disengagement”. Begge disse, næsten modsatrettede, forståelser af apati er aktive i dag, men vi er ikke nødvendigvis opmærksomme på det. Klimakrisen er fx blevet mødt af – har endda fremkaldt – apati forstået som disengagement (Norgaard). Men den har også ført til en tilsynekomst af apati forstået som engageret disengagement, fx i form af rewilding-bevægelsen (Pettorelli et al.), som er udtryk for et menneskeligt engagement i økosystemerne, der tager form af en tilbagetrækning fra dem.²

Begrebet apati associeres først og fremmest med den stoiske filosofiske skole, der blev grundlagt i Athen i det 3. århundrede f.v.t. og senere flyttede til Rom.

“Apatheia” var i stoicismen et etisk ideal, der indebærer at leve et dydigt og rationelt liv befriet fra følelsesmæssige impulser. Det er det, der ligger i forestillingen om “stoisk ro”. Ifølge stoicismens grundlægger Zenon fra Kition (332-262 f.v.t.) er dyd ikke blot et gode, men det eneste gode, mens last er det eneste onde. Alt, hvad der ligger mellem disse to absolutter, klassificerer Zenon som ligeGYldigheder. De inkluderer – lidt overraskende – “liv, helbred, fornøjelse, skønhed, [...] styrke, rigdom, omdømme [...]”. Hvad der er vigtigt, er, om du er dydig, og du kan være dydig, selv om du sulter” (Sorabji, 169).³ Problemet med følelser var ifølge stoikerne, at de er fejlagtige værdidomme og derfor leder os væk fra en dydig livsførelse. Vi modtager hele tiden sansemæssige impulser, som vi reagerer kropsligt på. Følelser opstår, når vi tilskriver sådanne forstyrrelser en værdi og derved bedømmer dem som goder eller onder, hvilket er fejlagtigt, fordi de i virkeligheden tilhører ligeGYldighedernes domæne. Det strakte sig for stoikerne som nævnt langt.

Den stoiske forståelse af apati som frihed fra følelser blev videreført i nystoicismen, en filosofisk tradition, der opstod i midten af 1500-tallet i en bestræbelse på at forene stoiske og kristne tankesæt for at skabe et individuelt værn mod udefrakommende katastrofer. I *De Constantia* (1583-1584) skriver Justus Lipsius, at “den i sandhed vise” skal udvise ringeagt for de begivenheder, der overgår mennesket, gennem en dyrkelse af “constantia” eller bestandighed, som han definerer som “den ranke og urørlige mentale styrke, der hverken opløftes eller nedtrykkes af ydre eller tilfældige omstændigheder” (Lipsius, 37).

Igen gennem det 19. århundrede undergik apatibegrebet imidlertid en patologisering. Der blev i stigende grad refereret til det i en psykiatrisk kontekst i forbindelse med lidelser relateret til viljen (Berrios, 361). Det mest indflydelsesrige værk om sådanne lidelser var Théodule-Armand Ribots *Les maladies de la volonté* (1883). Ifølge Ribot er viljesmæssige handlinger distinktive udtryk for et individs karakter, der konstitueres af “et særligt følelsesvæsen” (23). Viljen er i Ribots forståelse således betinget af følelseslivet. Det står i opposition til den stoiske forståelse af apati, hvor den eftertragtede frihed fra følelser er resultatet af en viljebestemt handling. De, der lider af apati, er bevidste om, hvordan man udfører viljesmæssige handlinger, de “kan måske føle en trang til at handle, men er ude af stand til at udføre den” (28). Den mest plausible forklaring er for Ribot en generel svækkelse af “muligheden for at blive bevæget” fremkaldt af “en anseelig depression af de vitale aktiviteter” (40).

En oplagt årsag til den omvurdering af apatibegrebet, der finder sted mellem på den ene side antikkens stoicisme og renæssancens nystoicisme og på den anden side det 19. århundredes psykiatri, er den tro på “styrken af og sandheden i intense, overvældende følelser” (Matt, 7), der karakteriserer den mellemliggende sentimentalisme og romantik. Et opgør med stoicismens og nystoicismens positive valorisering af apati kan imidlertid spores helt tilbage til midten af 1600-tallet. Fx leverer Tomas Hobbes i *Leviathan* (1652) et – ja, passioneret – forsvar for følelserne: “For der findes ikke noget som stedsevarende sindsro, mens vi lever her, for livet selv er ikke andet end bevægelse og kan lige så lidt være befriet fra begær, eller fra frygt, som det kan være uden fornuft” (37). I identificeringen af liv med bevægelse finder man hos Hobbes en vigtig forløber for Ribots forklaring af apatiens årsag.

Litteratursociologi, topologi og digitale metoder

Lars Furuland nævner “skønlitteratur som kilde til social- og mentalitetshistorie” (24) som det første af litteratursociologiens arbejdsområder. I et overordnet perspektiv har projektet APATHY i denne forstand et litteratursociologisk sigte. Især følelsesmæssige dimensioner af tilværelsen kan man hævde, at litteratur udgør et uovertruffet kildemateriale til undersøgelsen af. Det er en genkommende forestilling i ontologiske diskussioner af, hvad litteratur er, at den “animeres af følelser” (Hogan, 2016). Den er generelt karakteriseret ved en intensivering af følelseslivet og dvæler ofte ved dets detaljer. Det er en pointe, som også fremhæves af følelseshistorikere. Allerede i essayet “La sensibilité et l’histoire” (1941), der er et manifest for følelseshistorie som fagområde (Vallgård, 90), fremhæver Lucien Febvre litteraturen som kilde til undersøgelsen af følelsernes historie. Ikke blot registrerer litteraturen forandringer i følelseslivet over tid. Den distribuerer og skaber også følelser, der kan gøres til genstand for historiske undersøgelser (Febvre, 23).

Jeg vil som nævnt undersøge udbredelsen af forestillinger om apati i skandinavisk dekadencelitteratur ved at kortlægge forekomsten af apatirelaterede topoi i den, det vil sige af genkommende situationer i litteraturen, der iscenesætter apati. Måske muliggør toposanalysen i særlig grad litteratursociologiens generelle bestræbelse på “systematisk [at] analysere relationerne mellem skønlitteratur og samfund” (Svedjedal, 72). Det mener Jesper Gulddal, der beskriver toposset eller motivet som et “interface”, “hvor litteraturen på særlig tæt og frugtbar vis interagerer med en materiel, institutionel eller diskursiv virkelighed” (19). I forhold til temaet, som også udgør en sådan kontaktflade mellem litteratur og virkelighed, optræder motivet som en mere lokal og mere specifik tekststørrelse. Temaet, forstået som “den bærende idé i et værk” (Hansen, 280), skal i modsætning til motivet udledes af værket:

“ Taler vi fx om temaet “drukning” i Dickens’ *Our Mutual Friend*, siger vi blot, at det er en roman, hvor folk gentagne gange drukner, eller hvor drukning hyppigt nævnes, mens temaet “kristen udfrielse” tilbyder os en forklaring på betydningen af drukning. Tilbagevendende lokale indslag betegnes bedre med termen motiv. (Sage, 239)

Mens en diskussion af motivet “drukning” i Dickens’ roman fx vil orientere sig mod dødelighedsstatistikker i Victoriatidens London, vil en undersøgelse af temaet “kristen udfrielse” orientere sig mod forskellige religioners frelseslære. Der er en stor forskel i graden af sociohistorisk specificitet.

Motivet og toposset kan optræde som manifestationer af det litterære værks tematik og indgå som elementer i dets handling og dets figurative repertoire. Men til forskel fra motivet er toposset karakteriseret ved en genkommende udtryksform. Det skyldes, at toposbegrebet har sin oprindelse i den antikke retorik, hvor topikken udgjorde et repertoire af argumentationsstrukturer. Ernst Robert Curtius, der introducerede begrebet, definerer således topoi som “faste klichéer eller tanke- og udtryksskemaer” (1). Det er et centralt aspekt af denne forståelse, at topoi har et upersonligt element, der strækker sig ud over den individuelle forfatters anvendelse af det. En stor fordel ved toposbegrebet er, at det muliggør en analyse, der på sam-

me tid er rettet synkront mod den sociohistoriske kontekst, som motivbegrebet er det, og, til forskel fra motivbegrebet, diakront mod litteraturhistorien. Derfor foretrækker jeg toposbegrebet.

Også i en anden forstand kan man beskrive denne artikels kortlægning af apatirelaterede topoi som litteratursociologisk, nemlig fordi den anlægger hvad Svedjedal kalder et "gruppoperspektiv" på skandinavisk dekadencelitteratur via digitale metoder: "Undersøgelserne er gerne brede, ofte direkte rettet mod større kategorier [...]. Gruppoperspektivet medfører ofte en anvendelse af kvantitative metoder" (78). Netop muligheden for at analysere litteratur i en større skala end tidligere er centralt for, hvad Franco Moretti har døbt "fjernlæsning". Han skriver: "Folk som mig plejede at arbejde med nogle få hundrede romaner fra det 19. århundrede; i dag arbejder vi med tusinder af dem; i morgen med hundredetusinder" (2017, 1). Denne opskalering giver os mulighed for at stille nye typer spørgsmål til litteraturen, der ikke er begrænset af vores egen belæsthed (som i Morettis tilfælde i sig selv er af imponerende skala). Det ændrer vores forhold til litteraturen i form af en distancering til den, men det ændrer også litteraturen selv, fordi "de egenskaber, der lettere kan abstraheres og dermed programmeres, fremhæves" (2017, 2).

De muligheder, som digitale metoder rummer, er altså kongeniale med litteratursociologiens gruppoperspektiv, og forskere fremhæver da også, at fjernlæsningen har en litteratursociologisk forhistorie, der strækker sig årtier tilbage før internettets tilsynkomst (English, Underwood 2017). Fordi toposbegrebet rummer både en gennemkommende dimension (via dets diakrone orientering) og en foranderlig dimension (via dets synkrone orientering), er det min antagelse, at digitale metoder kan understøtte toposanalysen. Det er vigtigt at nævne, at jeg er novice i brugen af sådanne metoder.

"Topic modeling" eller emnemodellering synes netop at have dette formål. Det er en udbredt statistisk metode til at sandsynlighedsberegne, hvilke ord der optræder i nærheden af hinanden i et korpus. "Emne" skal i denne sammenhæng forstås som "en samling af ord, der har en varierende sandsynlighed for at optræde i passager, som italesætter emnet" (Underwood 2012). Indholdet i emnerne defineres ikke på forhånd i emnemodelleringen. Det er en meget væsentlig forskel fra den måde, litteraturvidenskaben traditionelt har arbejdet med indholdsanalyse på, og har den fordel, at emner kan synliggøres, "som forskeren måske aldrig havde tænkt på at søge efter" (Berglund, 238). Derimod fastsættes antallet af de emner, korpusset inddeles i. Hvis det sættes lavt, vil undersøgelsen resultere i brede, generiske eller sammensatte emner; hvis det sættes højt, i smalle, specifikke og ensartede emner. Jo mere specifikke og ensartede emnerne er, jo mere vil de minde om topoi.

Emnemodellering er vel nok den oplagte digitale metode, når man vil foretage en topologisk analyse af et større tekstkorpus. Derfor har jeg kort beskrevet den her. Men fordi det specifikt er apatirelaterede topoi, jeg vil kortlægge, og emnet for søgningen således er defineret på forhånd, anvender jeg en enklere metode, nemlig en brugerdefineret tekstøgningfunktion foretaget ved hjælp af "regulære udtryk" ("regular expressions") og udarbejdet i programmeringssproget Python. Regulære udtryk er et søgeredskab, hvor udtrykket udgør et mønster, som man søger efter tráf på i en tekst. Redskabet kan bruges til at verificere, at et tekstmønster optræder

i bestemt form, til at erstatte et tekstmønstre med et andet og til at udtrække tekstmønstre af en tekst (nielle). Det er sidstnævnte funktion, vi gør brug af.⁵

Udarbejdelsen af kortlægningen følger disse trin, som jeg nedenfor uddyber et for et:

1. Identifikation og sammensætning af målkorpus
2. Identifikation af apatirelaterede søgeord i et afgrænset underkorpus
3. Søgning efter apatirelaterede topoi i målkorpus
4. Behandling af træffene

1. Identifikation og sammensætning af målkorpus

Jeg har identificeret de værker, der indgår i undersøgelsens målkorpus – det vil sige den samling tekster, som vi kortlægger apatirelaterede topoi i – på baggrund af titelsøgninger i sekundærlitteratur om skandinavisk dekadencelitteratur (Koskimies; Andersen 1992) og i relevante afsnit i de nyeste danske, norske og svenske litteraturhistorier (Mortensen & Schack, Andersen 2001). Resultatet er en liste bestående af cirka 140 titler, hvoraf 91 har været tilgængelige via diverse digitale tekstsamlinger.⁸ Det drejer sig både om prosalitteratur, lyrik og dramatik, men med en overvægt af romaner. Det er en fremgangsmåde, der er sammenlignelig med den, Moretti tilskynder i artiklen “Conjectures on World Literature” (2000), hvor han introducerer fjernlæsningen som svar på det metodiske “problem”, som forsøget på at beskæftige sig seriøst med såvel verdenslitteratur som “det store ulæste” udgør.⁹ I artiklen, hvor der vel at mærke ikke optræder nogen referencer til digitale metoder overhovedet, forstår Moretti fjernlæsning som “andenhåndslæsning”, det vil sige som en syntetisering af andre forskeres analyser. Distancen til teksten er i denne sammenhæng en “betingelse for viden” (57), der gør det muligt at fokusere på enheder, der er enten meget mindre end den litterære tekst, som toposset, eller meget større.

Man kan diskutere, om et korpus på 91 tekster er tilstrækkelig omfattende til for alvor at lade digitale undersøgelsesmetoder komme til deres ret. Det ligger med en god margin inden for den skala, som Moretti skriver, at han arbejdede på, inden han begyndte at bruge sådanne metoder. På den anden side kræver et korpus af dette omfang, at man arbejder med fjernlæsning i en eller anden form – som sådan forstår jeg i denne sammenhæng toposanalysen – og jeg mener, det er værd at undersøge, om digitale metoder kan understøtte den. Omfangsmæssigt balancerer korpusset i det hele taget mellem hetero- og homogenitet på en måde, der på samme tid potentielt sikrer både varians og sammenlignelighed.

I den sekundærlitteratur, der ligger til grund for identifikationen af målkorpusets tekster, opererer forfatterne med forskellige forståelser af dekadencelitteratur. Per Thomas Andersen definerer den som en litteratur, der fremstiller en opløsningsproces fra en værdipotent til en værdiudtømt tilstand, hvor “menneskets mest fremtrædende egenskab er en grundlæggende intransitivitet i forholdet til værdier” (1992, 209). Repræsentationen af opløsningsprocessen koncentrerer sig i nogle markører – biologisk, økonomisk, social og intellektuel og følelsesmæssig dekadence – som Andersen organiserer sine nærlæsninger af fire udvalgte værker omkring. Mod

denne snævre, men komplekse, forståelse kan man indvende, at den gør dekadencen til en relativt lukket og statisk kategori. Til forskel herfra advarer Claes Ahlund ligefrem læserne om, at mange af den internationale dekadencelitteraturs karakteristika er fraværende i de værker, han beskæftiger sig med. Hans udvælgelse af værker er ikke baseret på forekomsten af typiske dekadencemotiver eller stilistiske træk, men på deres tematik, nemlig “spørgsmålene om Guds død og værdiernes opløsning, om kultur og overkultur, om den nye storbys kakofoniske larm og overflod af sanseindtryk, om de truende maskiner og de lige så truende masser, der betjener dem” (13). Mod denne bredere og enklere forståelse kan man til gengæld indvende, at det er vanskeligt at se, hvad der adskiller dekadencen fra litteratur, der italesætter modernitetserfaringer generelt.

Pirjo Lyytikäinen et al. skelner nyttigt mellem, hvad de benævner som “kernedekadence” og “dekadent naturalisme” (2019b, 5). Andersen forstår dekadence som kerne-dekadence. De fire værker, han analyserer, er først og fremmest udvalgt som stærke nordiske eksempler på den internationale dekadencebevægelse, der positionerede sig selv i modsætning til naturalismen. Ahlund derimod trækker ikke skarpe grænser mellem dekadence og naturalisme. Siden jeg identificerer målkorpus på baggrund af disse og flere andre sekundærlitterære værker, bliver den dekadenceforståelse, jeg opererer med, nødvendigvis også inklusiv, hvilket man kan sige flugter med det perspektiv på litteraturen, som fjernlæsning anlægger.

2. Identifikation af apatirelaterede søgeord i et afgrænset underkorpus

Dette trin i processen har til formål at udpege de søgeord, der danner udgangspunkt for selve søgningen i målkorpus, og tager form af en kvalitativ læsning med fokus på apatirelaterede topoi i et afgrænset underkorpus. Det er en praksis, der er beslægtet med, hvad Timothy Tangherlini og Peter Leonard kalder “emnemodellering i underkorpus” (“sub-corpus topic modeling”), som er en digital metode til at målrette emnemodellering mod mere specifikke emner: “[E]t af målene for vores arbejde er at udvikle teknikker, der tillader en hurtig identificering af en stor samling af passager fra overvejende ukendte værker [målkorpus], der korresponderer med kendte passager fra kendte værker [underkorpus]” (726). Deres artikel har titlen “Trawling the Sea of the Great Unread”. Fiskerimetajoren forklarer de således: “Vi betragter denne tilgang som et målrettet fisketogt: Et lille underkorpus bestående af litterære værker fungerer som en trawline, der føres igennem “det store ulæstes hav”. Det, der “indfanges”, vil sandsynligvis være af interesse for den, der er interesseret i underkorpus” (727).

Dette underkorpus udgøres af skandinaviske dekadenceværker, der anses for typiske. Det er ikke et udtryk for en kvalitativ vurdering af dem fra min side, men simpelthen for, at de er blandt de værker, der hyppigst bliver fremhævet som eksempler i sekundærlitteraturen, og at de repræsenterer en tidsmæssig spredning.¹⁰ Det drejer sig om J.P. Jacobsens *Niels Lyhne* (1880), Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* (1895) og Tryggve Andersens *Mot Kvæld* (1900). Hvad der anses for et apatirelateret topos, beror derimod på et individuelt skøn. Jeg vil ikke give eksempler her, men diskutere nogle under punkt 4.

På baggrund af topoi som disse i underkorpussets tre værker har jeg identificeret følgende søgeord: apati (5), apathi (5), følelsesløs (5), känsolös (5), resignation (5), resignere (5), ligeglad (5), ligegyldig (5), ligkiltig (5), paralysé (5), lam (5), förlema (5), afmagt (2), maktlöshet (2), vanmakt (2), afmægtig (2), vanmäktig (2), handle (2), handla (2), handling (2), kraft (2), kræfter (2), magte (2), mäkta (2), orka (2), opgive (2), give op (2), opgav (2), gav op (2), oppgi (2), oppga (2), gi opp (2), ga opp (2), ge upp (2), gav upp (2), selvbeherskelse (2), selvkontrol (2), självbehärskning (2), själfbehärskning (2), självkontroll (2), sindsro (2), sinnsro (2), sinnesro (2), styrke (2), styrka (2), svag (2), tret (2), træt (2), trött (2), vilje (2), vilie (2), vilja (2), føle (1), følte (1), känna (1), känsla (1), kold (1), kulde (1), kølig (1), kall (1), kylig (1), kyla (1), ro (1), rolig (1), lugn (1), alle adjektiver med suffikset -løs (dansk/norsk) og -lös (svensk) (2).

Også identificeringen af disse søgeord er udtryk for min vurdering. En anden litteraturforsker med samme opgave ville utvivlsomt udpege andre topoi og andre ord – ligesom der utvivlsomt ville være mange overlap mellem vores lister. Subjektive skøn kan synes at være et skrøbeligt grundlag for en temmelig omfattende søgning, men kvalitative vurderinger spiller en uomgængelig rolle på forskellige niveauer af fjernlæsninger ved hjælp af digitale metoder (Berglund, 229). Søgeresultatet vil nødvendigvis blive farvet af min opfattelse af, hvordan apati forstås generelt og omkring år 1900 specifikt – jeg har forsøgt at skabe rum for en så rummelig forståelse som muligt i identificeringen af søgeord. Men det omfattende antal tekster, metoden tillader mig at arbejde med, som er udvalgt på et relativt objektive grundlag, sikrer, at resultatet vil være væsentlig mere uensartet, end hvis jeg havde lavet en kortlægning på baggrund af kvalitative læsninger af så mange værker, som jeg nu kunne overskue at arbejde med. Tallene i parentes efter søgeordene er en pointangivelse, der indikerer det individuelle søgeords relative vigtighed. Den tilførte vi efter en testsøgning, hvor det viste sig, at søgeresultatet hurtigt blev uoverskueligt og derfor vanskeligt at behandle.

3. Søgning efter apatirelaterede topoi i målkorpus

Inden søgningen gennemføres, skal målkorpussets tekster inddeles i passager af passende størrelse (“chunking” eller “udstyknig”). Passagerne defineres her som tekststykker på minimum 300 tegn adskilt af et punktum. Vi antager, at disse passager ofte vil udgøre meningshelheder, og at de således udgør det bedste udgangspunkt for at identificere topoi i målkorpusset. Hvis man definerede det individuelle værk som én passage, ville resultatet blot blive en liste over forekomsten af individuelle søgeord. I søgningen bruges altid søgeordenes stamme, som den er angivet i listen ovenfor. Det vil sige, at den også fanger “apatisk” og “apatiske”, når man søger efter “apati”. I søgningen anvendes alle søgeord på alle værker. Den diskriminerer altså ikke mellem værkernes sprog.

Søgeresultatet er Word-dokumenter med relevante træf i de individuelle værker (et dokument pr. værk) rangeret efter summen af pointtal. Et træf, hvor søgeordene “afmagt”, “kræfter” og “følte” indgår, bliver altså tildelt summen 5. Vi har endnu

ikke gennemført søgningen i hele målkorpus, men blot et antal testsøgninger, den seneste i følgende værker: J.P. Jacobsens *Niels Lyhne* (1880), Herman Bangs *Haabløse Slægter* (1880), Ola Hanssons *Sensitiva Amorosa* (1887), Arne Garborgs *Trætte Mænd* (1891) og Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (1905). Når *Niels Lyhne* både indgår i det afgrænsede underkorpus, der har dannet grundlag for identificeringen af søgeord, og i denne testsøgning, skyldes det, at jeg bruger Jacobsens roman som en slags forsøgskontrol, der belyser forholdet mellem min kvalitative identificering af apatirelaterede topoi og søgefunktionens kvantitative. Min foreløbige konklusion er, at søgefunktionen identificerer de fleste af de passager, jeg har fokuseret på i min kvalitative læsning, men at den også fanger mange i tillæg til dem. Den rangerer ligeledes passagerne i en anden rækkefølge, end jeg ville have gjort det, hvis jeg skulle angive deres relative vigtighed, ligesom den på grund af vores udstykning ofte afgrænser dem på en anden måde end jeg. At søgefunktionen ikke identificerer alle de relevante passager, som jeg gjorde i min kvalitative læsning af *Niels Lyhne* som træf, betragter jeg ikke som et stort problem. Sandsynligheden for at den vil identificere sammenlignelige passager i andre værker anser jeg for at være relativt stor. Det er målkorpusset som helhed, der er min analysegenstand, ikke individuelle værker.

4. Behandling af træffene

I behandlingen af træffene vil jeg forsøge at besvare spørgsmål som disse: I hvilke kontekster optræder apati i dekadencelitteraturen? Hvilke forhold kan man etablere mellem apatirelaterede topoi? Hvordan bidrager kortlægningen af dem til vores forståelse af apati i perioden? Og hvordan bidrager den til vores forståelse af skandinavisk dekadencelitteratur selv? Arbejdet i dette trin af processen er altså både kategoriserende, analyserende og fortolkende og vil inddrage relevant sekundærlitteratur. Fordi vi kun har gennemført testsøgninger, vil min behandling her være foreløbig og eksemplificerende.

Testsøgningen i de fem ovennævnte værker resulterer i 1.245 træf (der fylder 73.026 ord eller 260 sider i Word-dokumenterne), som fordeler sig således mellem værkerne:

Træf med pointtal	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	Træf i alt	Fratrukket 1
<i>Haabløse Slægter</i>	1	1	0	4	5	22	7	22	106	222	390	168
<i>Niels Lyhne</i>	0	1	1	3	6	17	15	23	106	174	346	172
<i>Trætte Mænd</i>	1	0	0	3	2	17	6	15	65	151	260	109
<i>Doktor Glas</i>	0	0	0	0	0	4	4	6	59	86	159	73
<i>Sensitiva Amorosa</i>	0	0	0	0	0	5	2	3	24	56	90	34

Denne oversigt over fordelingen, der viser relativt klare forskelle mellem de fem værker ("Træf i alt"), giver en første indikation af, hvor relevante de enkelte værker generelt er i forhold til en undersøgelse af apati, og af forekomsten af apatirelaterede topoi i dem.¹¹ Jeg antager, at de generelt vil optræde som mere komplekse træf med højere pointtal i søgningen, og at det derfor primært vil være træf, hvori der indgår minimum to søgeord, og/eller som har en sum på minimum fire pointtal, som det vil være relevant at arbejde videre med. Frasorteres træf med et pointtal på

1, der udgør en mulig fejlkilde, ændres billedet af fordelingen lidt: På baggrund af disse tal (“Fratrukket 1”) kan man sige, at forekomsten af apatirelaterede søgeord er højfrekvent i *Niels Lyhne* og *Haabløse Slægter*, mellemfrekvent i *Trætte Mænd* og *Doktor Glas* og lavfrekvent i *Sensitiva Amorosa*.

Hvad oversigten imidlertid ikke siger noget om, er kvaliteten af træffene. Det kan være, at de er særligt interessante i *Sensitiva Amorosa*. Efter at have gennemset træffene, har jeg udvalgt 22 som relevante at arbejde videre med: seks fra *Niels Lyhne*, seks fra *Haabløse Slægter*, fem fra *Trætte Mænd*, tre fra *Doktor Glas* og to fra *Sensitiva Amorosa*. Det er i dette trin af processen, jeg identificerer decide-rede apatirelaterede topoi og frasorterer falske positive træf, det vil sige træf, der ved nærmere eftersyn viser sig ikke at være relevante at gå videre med. Verbet “udvalgt” dækker over en ganske omfattende kategoriseringsproces, der fortsætter, indtil man er nået frem til en robust konfiguration af topoi. Der er ofte flere forekomster af sammenlignelige topoi i det enkelte værk, ligesom et enkelt topos ofte udvikles igennem værket. Jeg har udvalgt de eksempler, der fremtræder mest prægnante og komplekse.

I de 22 topoi tager apati form af, hvad man kan benævne som a) et vilkår, b) et personlighedstræk, c) en holdning, d) et udsyn eller e) en reaktion. Disse kategorier anvender jeg i det fortsatte analysearbejde.

Apati optræder som vilkår i topoi, hvor tilstanden italesættes som en effekt af determinerende betingelser for karakterernes opvækst. Fra naturalismen har dekadencelitteraturen arvet en biologisk farvet determinisme som forklaringsmodel for psykopatologiske tilstande (Andersen 1992, 214-217). Et eksempel finder man i novelle V i samlingen *Sensitiva Amorosa*, hvor fortælleren beretter om en person, hvis livsangst har “borttæret alt det, hvormed et ensomt menneske kan vokse ind i og sammen med livet” (49). Selv i de mest selvforglemmende situationer kan livsangsten “paralysere ham”, så han med ét føler sig “tom, kold, mat” (51). Med en biologisk sammenligning tilbyder fortælleren personens arvemateriale som årsag til denne tilstand i form af et “svampet kimstof [...] skjult i farens sæd og i morens æg”, som “havde bredt sig gennem hele cellevævet”, så det “kunne skyde en fin rodtrævl ind i hvert produkt af dens [hans organismes] virksomhed” (49-50).

Forbundet hermed, men uden at det nødvendigvis forklares, kan apati optræde som et personlighedstræk i topoi, der eksplicit beskæftiger sig med karakterernes psykologi. Passagen fra Hanssons novellesamling citeret ovenfor drejer sig overordnet om, hvad man kan kalde personens hæmmede livsduelighed. Det samme gør dette topos fra *Doktor Glas*, men under ekstreme omstændigheder, idet dagbogsromanens hovedperson, lægen Tyko Gabriel Glas, med sig selv debatterer, om han i praksis er i stand til at begå et mord, som han fra et moralsk synspunkt mener bør begås:

“ Du siger, at jeg har tigget og bedt om en handling – det er umuligt, det er ikke sandt, det må være en misforståelse. Det er utænkeligt at jeg kan have haft et så vanvittigt ønske – jeg er født som tilskuer, jeg vil sidde bekvemt i en loge og se på, hvordan folk myrder hinanden på scenen, men selv har jeg ikke noget dér at gøre, jeg vil være udenfor, lad mig være i fred. (159)

Besværet med at handle er et karakteristisk personlighedstræk i skandinavisk dekadencelitteratur. Det er et udtryk for, hvad Sten Linder beskriver som overrepræsentationen af "Hamlet-typen" i denne litteratur som følge af dens arv fra determinismen. Denne arv "havde en direkte paralyserende indflydelse på viljeslivet, ligesom dens principielle psykologiske selvdisektion og frygten for sentimentaliteten førte til følelselivets forarmelse" (328).

Når jeg skriver, at apati kan optræde i dekadencelitteraturen som holdning, mener jeg, at den kan tage form af en blasert attitude, som karaktererne fører sig (frem) med. Det er særligt fremherskende i *Trætte Mænd*, hvor holdningen allerede signaleres i titlen. Gang på gang fremholdes den af dagbogsromanens hovedperson og fortæller, bohemen Gabriel Gram, fx når han med en paradoksalt selvhøjtidelighed beklager sig over, at Fanny, en ung kvinde, som han står i et platonisk forhold til, ikke forstår "den blanding af træt Alvor og Galgenhumor, der uvilkaarlig bliver Tonen hos den, der har gennemgaaet Resignationen" (54). At holdningen ikke stikker dybt, viser sig senere i romanen. Som svar på en vens udsagn om, at de går en "[n]oksoo stilfuld" tilværelse i møde, hvis de med tålmodighed og mådehold nøjes med at beskæftige sig med de problemer, der kan løses,¹² stiller Gram et lykkekrav "sans phrase". Han er "ked af at resignere" (243-244). I det følgende notat afskriver han sig ansvaret for sin apatiske holdning – for i stedet at tilskrive det Fanny. Hun har aldrig har elsket ham: "Deraf min Kulde. Paa nært Hold var jeg ligegyldig som foran en Marmorblok. Havde hun elsket mig, saa havde hun revet mig med; kun over for den kolde Kvinde beholder Manden sin Sindsro" (244). Fanny skulle med andre ord redde Gram fra sig selv.

Som udsyn er apati et eksistentielt perspektiv på verden. Det minder om apati som holdning, men er en holdning med en årsag. Som i *Trætte Mænd* er denne årsag i dekadencelitteraturen ofte havarerede kærlighedsforhold,¹³ men den kan også være resultatet af fx et religionsopgør eller af skuffede ambitioner. I *Niels Lyhne* optræder apati endvidere som udsyn i topoi, der italesætter en erfaring af umuligheden af at leve op til ideale forestillinger. Niels' digterambitioner skulle være hans middel til at "kæmpe om det Største" (78), men han har vanskeligt ved at føre dem ud i livet, fordi han mangler den tilstrækkelige "Udholdenhed" og "Selvkoncentrering" (119). I en fortællerkommentar udvides situationen til en almen problemstilling:

“ Han staar overfor et Valg, og han maa vælge; for det er jo saadan, at naar den første Ungdom er forbi, sent eller tidligt, [...] saa gryr der en Dag, hvor Resignationen kommer til En som en Frister og lokker for En, at man skal sige Farvel til det Umulige og nøjes. [...] Niels Lyhne var træt; disse idelige Tilløb til et Spring, der aldrig blev sprunget, havde mattet ham [...]. (120)

Den fremtrædende tilstedeværelse af dette tema i Jacobsens roman vidner om, at den selv i et internationalt perspektiv er et meget tidligt eksempel på dekadencelitteratur (jf. Norup, 41-45). Temaet var især fremherskende i den litteratur, der blev skrevet på overgangen mellem romantikken og det moderne gennembrud, fx hos Mathilde Fibiger, Meir Aron Goldschmidt og (især) Hans Egede Schack.

Niels' eksistentielle apati – i fortsættelsen af passagen ovenfor beskrives han som “kold og lidenskabsløs” (120) – er direkte afledt af hans situation, men når apati fremstår som reaktion, har den en mere umiddelbar, bundet og kortvarig karakter. Det sidste kapitel i første bog af *Haabløse Slægter* skildrer, hvordan hovedpersonen William efter sin mors død bliver tvungent rejseselskab for faren. Faren lider af en tiltagende maniodepressivitet. William er skrækslagen for, at den skal ytre sig of-fentligt, og forsøger at dække over den:

“ Men naar de efter disse Maaltider kom op paa deres Værelser og Faderen lagde sig til at sove paa sin Seng, kunde William ofte falde fuldstændig sammen efter den frygtelige Anstrengelse, og, stum og følesløs for alt, tilbringe Timer i en tom Opgivelse, hvor hans Hjerne havde ophørt at arbejde, og hvor han græd af Slaphed uden at vide det. (87)

At farens mani hensætter William i en apatisk tilstand, er et manifest udtryk for den psyko-patologiske arv, forældrene efterlader William og hans søstre med. Som i *Sensitiva Amorosa* betoner det slægtens degenerering: Williams opvækst er ikke præget af – netop – en vækst, der også ville være hele slægtens, men af et afkald, der også bliver hele slægtens.

Konklusion

Den arbejdsproces, som jeg her har beskrevet i fire trin, fører på en relativt over-skuelig måde fra et abstrakt udgangspunkt (skandinavisk dekadencelitteratur) til konkrete resultater i form af identificeringen af specifikke apatirelaterede topoi. Processen – specielt fjerde trins behandling af resultaterne – bliver mere omfat-tende, når vi gennemfører søgningen på hele målkorpus, men jeg forventer ikke, at den bliver mere uoverskuelig. På denne baggrund mener jeg, at selv en ret sim-pel digital metode som den brugerdefinerede tekstsøgningsfunktion, vi har ar-bejdet med, kan understøtte toposanalysen på en frugtbar måde.¹⁴ En tilsvarende undersøgelse kunne gennemføres uden brug af digitale metoder, men det ville være en uoverskuelig opgave.

Jeg har i behandlingen af træffene tilstræbt en ligelig repræsentation af de fem værker, hvilket er urimeligt på baggrund af deres varierende relevans i forhold til en undersøgelse af apati. Det viser imidlertid, at sådanne topoi findes i alle værkerne. I behandlingen fremstår apati fra en overordnet synsvinkel således som et gennem-gående og komplekst aspekt af skandinavisk dekadencelitteratur med grænseflader til beslægtede tilstande som livsangst, handlingslammelse, resignation, træthed og opgivelse, der alle indikerer den patologisering, som apatibegrebet undergik i det 19. århundrede. I den forstand fungerer værker i et litteratursociologisk perspektiv som “kilde til social- og mentalitetshistorie” (jf. Furuland). Denne kompleksitet kan ses som et udtryk for et diffust begreb, der harmonerer dårligt med en topologisk analyse. De behandlede træf italesætter imidlertid alle et følelses- og handlings-mæssigt disengagement, hvilket sikrer deres sammenlignelighed.

De konkrete eksempler på topoi, som jeg har fremhævet, fremstår som manife-stationer af genkendelige tematikker i dekadencelitteraturen: determinismetanke-

gangen, “Hamlet-typen”, problematiseringen af kærlighedslivet og af den kunstneriske skaberevne, degenerering. Det er til en vis grad et bevidst valg fra min side af pædagogiske hensyn, men kan også ses som udtryk for en potentiel problematik ved metoden: Ser jeg blot de træf, jeg kan genkende, fordi jeg kan forankre dem i allerede kendte tematikker? Måske nok, men toposanalysen retter i sagens natur opmærksomheden mod genkendelige elementer på tværs af et korpus af tekster, samtidig med at den muliggør en undersøgelse af den historiske forandring, de har gennemgået. Den nye viden, som en topologi først og fremmest tilvejebringer, er at udpege forbindelserne mellem disse elementer. Den har jeg antydnet via de gensidigt forbundne kategorier, som apati optræder i i de fem værker, som et vilkår, et personlighedstræk, en holdning, et udsyn og en reaktion.

Arbejdsprocessen kan overføres på kortlægninger af andre topoi i andre korpora. Hvor tidskrævende den vil være, afhænger blandt andet af, hvor homo- eller heterogent det givne målkorpus er, og hvor entydigt eller komplekst det givne topos er. I dette tilfælde er målkorpusset, skandinavisk dekadencelitteratur, relativt homogent, hvilket har lettet processens første trin, mens apati er et relativt komplekst topos, hvilket har besværliggjort dens andet trin. Angående processens applicerbarhed er et centralt spørgsmål dens opskaleringspotentiale, altså i hvor høj grad den kan anvendes på et væsentligt større tekstkorpus, som man kun kan læse fjernt, ved hjælp af digitale metoder. Mit – foreløbige – svar er, at den kan opskaleres, men med nogle forbehold: Det vil sandsynligvis give de bedste resultater at arbejde med mindre komplekse topoi, ligesom en opskalering vil kræve, at man stiller større krav til, hvad der udgør et relevant træf, end vi har gjort det på processens tredje trin, og at man inddrager digitale metoder til at vurdere kvaliteten af træffene på dens fjerde trin, fx udregninger af, hvor tæt søgeordene optræder på hinanden.

Noter

- 1 Kortlægningen indgår i projektet APATHY: The paradoxical power of disengagement in Scandinavian literature, der er finansieret af et Carlsberg Foundation Monograph Fellowship i perioden 01.09.22-31.08.23.
- 2 Det overordnede formål i projektet APATHY er at undersøge, om apatibegrebet har et potentiale til ikke blot at diagnosticere, men også håndtere kriser i dag, på såvel et mikro- som et makrosocialt niveau. På baggrund af disse teser undersøger jeg i projektet begrebets udvikling i og mellem tre litteraturhistoriske perioder i Skandinavien: renæssancen, dekadencen og samtiden.
- 3 Alle citater på andre sprog i artiklen er oversat til dansk af mig.
- 4 Gulddal bruger de to begreber synonymt. Jeg kommer kort ind på forholdet mellem dem nedenfor.
- 5 Selve søgningen er foretaget af forskningssupporter Kristian Gade Kjelmann på det digitale data- og metode-laboratorium CALDISS på Aalborg Universitet. Det er Kjelmann, der har anbefalet metoden, og tekstsøgningsfunktionen er løbende blevet forfinet gennem samtaler med ham. Når jeg her og nedenfor skriver “vi”, refererer det til Kjelmann og mig.
- 6 De nationale digitale arkiver Arkiv for Dansk Litteratur (<http://adl.dk/>), Bokhylla (<http://bokhylla.no/>) og Litteraturbanken (<https://litteratur-banken.se/>) og de internationale nonprofit-arkiver HathiTrust Digital Library (<https://www.hathitrust.org/>), Internet Archive (<https://archive.org/>), Project Gutenberg (<https://www.gutenberg.org/>) og Project Runeberg ([202](http://

</div>
<div data-bbox=)

rune-berg.org/).

- 7 The “great unread” er Margaret Cohens betegnelse for de 99% af litteraturen, som litteraturvidenskaben traditionelt ikke beskæftiger sig med (Moretti 2000, 55).
- 8 Samtidig har det også spillet en rolle i udvælgelsen af dem, at sekundærlitteraturen indikerer, at de er særlig relevante for en undersøgelse af apati.
- 9 Disse tal bør korrigeres med værkernes længde for at få et billede af koncentrationen af apatirelaterede søgeord i dem. Det har ikke været muligt i forbindelse med arbejdet på denne artikel, men vi vil gøre det, når vi gennemfører søgningen i hele målkorpuset.
- 10 Et udsagn, der i bund og grund er stoisk. Betragtningen om at skelne mellem det, der står i vor magt, og det, der ikke gør det, og fokusere vores opmærksomhed på førstnævnte stammer fra Epiktets *Enchiridion* (ca. 125), en slags stoisk selvhjælpsbog.
- 11 Kærlighedslivet står i dekadencelitteraturen og den naturalistiske litteratur ofte i et pars pro toto-forhold til følelseslivet generelt.
- 12 Simpel ikke for mig, men i forhold til andre metoder, som fx emnemodellering. Jeg kunne ikke gennemføre undersøgelsen uden Kristians hjælp.

Litteratur

- Ahlund, Claes (1994): *Medusas huvud*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Andersen, Per Thomas (1992): *Dekadense i nordisk litteratur 1880-1900*. Oslo: Aschehoug.
- Andersen, Per Thomas (2001): *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bang, Herman (1912): *Haabløse Slægter*. 3. udg. København: Gyldendal [1880].
- Barsted, Guri og Karen P. Knutsen (red.) (2016): *States of Decadence 1-2*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Berglund, Karl (2020): “Fjärrläsning”, i Sigrid Schottenius Cullhed, Andreas Hedberg og Johan Svedjedal (red.): *Litteraturvetenskap II*. Lund: Studentlitteratur, s. 227-246.
- Berrios, German E. (1996): *The History of Mental Symptoms*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Curtius, Ernst Robert (1941): “Beiträge zur Topik der mittellateinischen Literatur” i *Corona Querna*. Leipzig: Hiersemann, s. 1-14.
- English, James F. (2010): “Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After “the Sociology of Literature””, *New Literary History*, 41:2, v-xxiii.
- Febvre, Lucien (1973): “Sensibility and History”, i Peter Burke (red.): *A New Kind of History – From the Writings of Febvre*. London: Routledge & Kegan Paul, s. 12-26 [1941].
- Furuland, Lars (1996): “Litteratur och samhälle”, i Lars Furuland og Johan Svedjedal (red.): *Litteratursociologi*. Lund: Studentlitteratur, s. 15-49.
- Garborg, Arne (1891): *Trætte Mænd*. Kristiania: H. Aschehoug og Co.s Forlag.
- Gulddal, Jesper (2008): *Litterære pasregimer*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hansen, Rasmus Thorning (2003): “Motiv, tema og stof”, i: Leif Søndergaard (red.): *Om litteratur*. Systeme, s. 268-92.
- Hansson, Ola (1887): *Sensitiva Amorosa*. Helsingborg: H. Österling & C:o förlag.
- Hobbes, Thomas (1997): *Leviathan*. New York/London: W.W. Norton [1652].
- Hogan, Patrick Colm (2016): “Affect Studies and Literary Criticism”. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*: <https://oxfordre.com/literature>.
- Jacobsen, J.P. (1986): *Niels Lyhne*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Borgen [1880].

- Koskimies, Rafael (1968): *Der nordische Dekadent*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Linder, Sten (1930): *Ernst Ahlgren i hennes romaner*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lipsius, Justus (2006): *On Constancy*. Exeter: Bristol Phoenix Press [1583-1584].
- Lyytikäinen, Pirjo et al. (red.) (2019a): *Nordic Literature of Decadence*. Abingdon/New York: Routledge.
- Lipsius, Justus (2019b): "Decadence in Nordic Literature", i Lyytikäinen et al. 2019a: s. 3-37.
- Matt, Susan J. (2019): "Introduction", i: Susan J. Matt (red.) *A Cultural History of the Emotions in the Age of Romanticism, Revolution, and Empire*. London: Bloomsbury Academic, s. 1-16.
- Moretti, Franco (2000): "Conjectures on World Literature". *New Left Review* 1, s. 54-68.
- Moretti, Franco (2017): "Patterns and Interpretation". Stanford Literary Lab Pamphlet #15: <https://litlab.stanford.edu>.
- Mortensen, Klaus P. og May Schack (2009): *Dansk litteraturs historie 1870-1920*. København: Gyldendal.
- nielle [signatur] (2009): "Regulære udtryk", <https://www.computerworld.dk/>.
- Norgaard, Kari Marie (2011): *Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. Cambridge, MA/ London: The MIT Press.
- Norup, Lis (2019): "Through Decadence to Vitalism", i: Lyytikäinen et al. 2019a, s. 51-55.
- Olsson, Bernt et al. (2013): *Litteraturens historia i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Pettorelli, Nathalie, Sarah M. Durant og Johan T. du Toit (red.) (2019): *Rewilding*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Ribot, Théodule-Armand (1894): *The Diseases of the Will*. Chicago: The Open Court Publishing Company [1883].
- Sage, Victor (2006): "Theme", i Peter Childs og Roger Fowler (red.): *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. 3. udg. London/New York: Routledge, s. 239-40.
- Sorabji, Richard (2000): *Emotion and Peace of Mind*. Oxford: Oxford UP.
- Svedjedal, Johan (1996): "Det litteratursociologiska perspektivet", i Lars Furuland og Johan Svedjedal (red.): *Litteratursociologi*. Lund: Studentlitteratur, s. 15-49.
- Lund: Studentlitteratur, s. 15-49. Söderberg, Hjalmar (1905): *Doktor Glas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Tangherlini, Timothy og Peter Leonard (2013): "Trawling the Sea of the Great Unread". *Poetics*, 41, s. 725-749.
- Underwood, Ted (2012): "Topic Modeling Made Just Simple Enough". <https://tedunderwood.com/>
- Underwood, Ted (2017): "A Genealogy of Distant Reading", i *DHQ*, 11.2, <http://www.digitalhumanities.org/>.
- Vallgård, Karen (2013): "Følelseshistorie – teoretiske brudflader og udfordringer", i *Kulturstudier* 2, s. 87-113.
- Witt-Brattström, Ebba (2007): *Dekadensens kön*. Norstedts. Stockholm.